

Nacionālā pretestība un Rietumi. Recenzija par Ulda Neiburga monogrāfiju “Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)”

Jānis Taurēns

2017. gadā apgādā “Mansards”, kas plaši pazīstams ar latviešu vēsturnieku darbu publikācijām, klajā nāca Latvijas Okupācijas muzeja Publiskās vēstures nodaļas vadītāja vēstures doktora Ulda Neiburga monogrāfija “Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)”. Grāmatas pamatā ir autora disertācija “Latviešu nacionālā pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945)”, kas aizstāvēta 2012. gada oktobrī LU Vēstures promocijas padomē. Doktora darba un monogrāfijas nosaukums,

kā redzams, atšķiras ne tikai ar grāmatas virsraksta māksliniecisko pirmo daļu, bet arī ar dažām citām būtiskām niansēm.

Grāmatas struktūra ir tuva klasiskai disertācijas struktūrai, monogrāfija sastāv no ievada, avotu un literatūras apskata, sešām pamatnodaļām un nobeiguma. Monogrāfijā ir avotu un literatūras saraksts, personu rādītājs un kopsavilkums angļu valodā. Profesionāls vēsturnieks priecātos, ja grāmatā būtu ievietots arī apskatīto tēmu rādītājs. Lasītājs var iepazīties ar tiešām iespaidīgo 1972. gadā dzimušā vēsturnieka biogrāfiju, kurā minēts, ka Uldis Neiburgs ir 80 zinātnisku rakstu autors un līdzautors vairākām monogrāfijām un grāmatām, kas veltītas Otrā pasaules kara tematikai.¹

Grāmatas ievadā, pamatojot tās aktualitāti, autors kritiski analizē līdzšinējās vēstures literatūras devumu, norādot, ka nepieciešams pretošanās kustības norises nacistu okupētajā Latvijā skatīt plašākā kontekstā, analizējot dažādu pretestības grupu un kustību darbību, kā arī Latvijas pretestības kustības ārējo kontekstu. Pašu pretošanās kustību autors definē kā okupācijas apstākļos notiekošu Latvijas Republikas iedzīvotāju iestāšanos par 1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts atjaunošanu.² Šāda definīcija acīmredzot ir jāskata iepriekšējo zinātnisko diskusiju kontekstā. Tā Inesis Feldmanis 2004. gadā rakstīja, ka *“pretošanās kustībā būtu iekļaujamas tikai tās grupas, kuras pauda gatavību cīnīties pret abiem okupantiem, par mērķi izvirzot Latvijas neatkarības atjaunošanu. Šādā skatījumā ārpus pretošanās kustības ietvariem paliek vietējā komunistiskā pagrīde un sarkanie partizāni, kuri gan cīnījās pret vāciešiem, bet par padomju okupācijas atjaunošanu”*.³ Šo nostādni Uldis Neiburgs monogrāfijā turpina apstrīdēt, raksturojot kā līdz galam nepārdomātu.⁴ Neuzņemoties atbildību ieviest kādu skaidrību šajā problemātikā, vēlos vienkārši atzīmēt zinātnisko diskusiju pozitīvo ietekmi uz vēstures kā zinātniskās

disciplīnas attīstību Latvijā, kā arī to, ka tās palīdzējušas precizēt grāmatā piedāvāto pretošanās kustības definīciju.

No avotu un literatūras apskata, kas bijis par pamatu monogrāfijai, lasītājs var uzziņāt, ka autors strādājis daudzu pasaules valstu arhīvos, izmantojot plašu tā saukto fondražu loka materiālus. Šeit minami Apvienotās Karalistes, Amerikas Savienoto Valstu, Zviedrijas un, protams, Latvijas arhīvu dokumenti. Pēc izcelsmes raksta pamatā ir nacionālsociālistiskās Vācijas iestāžu dokumenti, Latvijas pretošanās kustības dokumenti, Latvijas diplomātu (Rietumos) dokumenti, Rietumvalstu ārlietu institūciju un izlūkošanas dienestu dokumenti, Latvijas PSR Valsts drošības komitejas krimināllietu dokumenti.

Darbā izmantots plašs zinātniskās literatūras klāsts, kā slavējams sasniegums jāatzīmē, ka tajā izmantoti un kritiski analizēti arī pēc doktora disertācijas aizstāvēšanas publicētie pētījumi. Analizējot zinātnisko literatūru, apskatā un citviet Uldis Neiburgs, līdzīgi kā grāmatas ievadā, nevairās ne tikai analizēt, bet arī kritizēt to autoru ieguldījumu, kas pētījuši pretošanās kustības problemātiku. Tā, piemēram, autors aicina kritiski izvērtēt Dzintara Ērgļa secinājumus, kas pārāk pesimistiski vērtē pretošanās kustības lomu Vācijas okupētajā Latvijā.⁵ Lielu uzmanību autors veltījis Edgara Andersona un Leonīda Siliņa darba *“Latvijas Centrālā padome. Latviešu nacionālā pretestības kustība. 1943–1945”* kritiskai analīzei, konfrontējot to ar plašu citu avotu klāstu.

Monogrāfijas pirmā nodaļa veltīta teorētiskiem jautājumiem. Tajā apskatītas pretošanās kustības formas, analizētas to klasifikācijas iespējas (aktīvā un pasīvā pretošanās, pēc pretošanās kustības mērķiem – par un/vai pret ko tā bija vēsta), norādīts uz Latvijas specifiskajiem apstākļiem. Svarīga liekas atziņa, ka Latvijas sabiedrība starpkaru periodā nebija sagatavota ilgstošai pretestībai

svešas totalitāras varas okupācijas gadījumā un pretestību apgrūtināja apziņa, ka pretošanās vienai okupācijas varai stiprināja otras okupācijas varas pozīcijas.⁶ Kopumā šādas nodaļas klātbūtne ir ļoti apsveicama, jo tā raksturo arī vēstures literatūrā līdz šim paveikto, ievietojot paša autora pētījumus pastāvošās historiogrāfijas kontekstā.

Monogrāfijas otrajā nodaļā apskatīta Rietumu sabiedroto politika attiecībā uz Latviju Otrā pasaules kara augstās, globālās politikas līmenī. Pirmajā apakšnodaļā, balstoties galvenokārt uz zinātnisko literatūru, aplūkots Baltijas jautājums ASV, Lielbritānijas un PSRS attiecībās Otrā pasaules kara laikā. Nevar nepieņemt autora secinājumu, ka lielvalstu diplomātijā “morāles principu ievērošanas vietā dominēja politiski aprēķini”. PSRS vēstnieks ASV Andrejs Gromiko 1944. gadā bija secinājis, ka Franklina Rūzvelta administrācijai Baltijas jautājums atrisināsies pats no sevis, kad Sarkanā armija ieņems to teritoriju.⁷ Novatoriskākās šai monogrāfijas nodaļā ir apakšnodaļas par Zviedrijas politiku attiecībā uz Baltijas valstu likteni un Latvijas diplomātu darbību Rietumos. Autors ne tikai pacietīgi apkopojis patiesībā samērā fragmentāru vēstures avotu materiālu, bet arī uzdevis pareizos jautājumus. Viens no šādiem pareizajiem jautājumiem ir Baltijas valstu sadarbības problēmas izpēte gan diplomātu sadarbības, gan pretošanās kustības struktūru līmenī.

Grāmatas trešajā un ceturtajā nodaļā atspoguļojas pretošanās kustības informatīvā un politiskā darbība un tās iespaids Rietumos. Svarīgs informācijas plūsmas kanāls bija pretošanās kustības kontakti ar Latvijas sūtni Zviedrijā Voldemāru Salno, kurš informāciju nodeva tālāk Latvijas pārstāvjiem Londonā un Vašingtonā – Kārlim Zariņam un Alfrēdam Bilmanim. Monogrāfijā atspoguļota gan Latvijas diplomātu informētības pakāpe par notikumiem Vācijas okupētajā Latvijā, gan Latvijas politiskās

elites – Latvijā un Rietumos – priekšstati par Latvijas un Baltijas valstu attīstības ceļiem. Tomēr Latvijas pretošanās kustības iespaidu nevar vērtēt kā pārāk nozīmīgu. Pretošanās kustības politiskie dokumenti atbilda Rietumu “*pasludinātajiem demokrātijas un tautu pašnoteikšanās principiem*”, tomēr to ideju īstenošana “*konkrētajā politiskajā un militārajā situācijā nebija iespējama*”.⁸ Uldis Neiburgs detalizēti analizējis 1944. gada martā sagatavoto 188 latviešu sabiedrisko darbinieku deklarāciju, izpētot tās ceļu uz Rietumiem, vācu okupācijas varas iestāžu reakciju un rezonansi okupētās Latvijas sabiedrībā. Diezgan pamanāma ir autora atturīgā attieksme, atsakoties komentēt un vērtēt šo dokumentu. Tomēr šī dokumenta pārmērīga izcelšana piesardzīgi un korekti apšaubīta monogrāfijas 1. nodaļā.⁹ Interesanti atzīmēt, ka Latvijas situāciju zināmā mērā apgrūtināja tiesiskuma problēmas. Sūtņi Zariņš un Bilmanis pārstāvēja Kārļa Ulmaņa valdību, savukārt Latvijas Centrālā padome pretendēja uz demokrātiskās Latvijas pārstāvību, ceturtais Saeimas priekšsēdētājs Pauls Kalniņš saskaņā ar Satversmi bija Valsts prezidenta pienākumu izpildītājs. Autoritārais režīms dažkārt arī pēckara posmā sagādāja neērtības latviešu trimdai komunikācijā ar demokrātisko valstu varas iestādēm.

Monogrāfijas piektajā nodaļā aplūkots pretošanās kustības ieguldījums bēgļu laivu organizēšanā. Šī nodaļa ir detalizēti dokumentēta un reizē ar pāreju no diplomātijas augstajām sfērām uz tautas likteņiem tuvinās sociālajai vēsturei, minot, piemēram, to zvejnieku un jūrnieceku vārdus, kuri “*neskaitāmas reizes šķērsoja Baltijas jūru starp Latviju un Zviedriju*”.¹⁰ Monogrāfija kopumā atspoguļo latviešu tautas smagās 20. gadsimta vēstures būtisku sastāvdaļu. Tā iekļaujas liberālajā vēstures rakstīšanas tradīcijā, uzsverot tos pretošanās kustības komponentus, kas orientējās uz demokrātijas atjaunošanu un savas cerības šai sakarā

saistīja ar Rietumu lielvalstīm. Būtiski arī, ka grāmata ir svarīga sastāvdaļa un kārtējais posms tām zinātniskajām diskusijām,

kas Latvijā aizsākās ar Latvijas Vēsturnieku komisijas dibināšanu 1998. gadā un ir vēl tītas Otrā pasaules kara problemātikai.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Sk., piemēram, KĀRLIS KANGERIS, ULDIS NEIBURGS, RUDĪTE VĪKSNE. Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils noņemne, 1941–1944. Rīga 2016; ULDIS NEIBURGS. “Dievs, Tava zeme deg!” Latvijas Otrā pasaules kara stāsti. Rīga 2014; ULDIS NEIBURGS, VITA ZELČE (red.). (Divas) puses. Latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš latviešu karavīru dienasgrāmatās. Rīga 2012.
- ² ULDIS NEIBURGS. Draudu un cerību lokā: Latvijas pretošanās kustība un Rietumu sabiedrotie (1941–1945). Rīga 2017, 10.–13. lpp.
- ³ INESIS FELDMANIS. Vācu okupācija Latvijā (1941–1945): izpētes aktuālās problēmas un risinājumi. In: DZINTARS ĒRGLIS (sast.). Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945 / Latvia under Nazi German Occupation. Rīga 2004 (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11), 59.–71. lpp., šeit 62. lpp.
- ⁴ NEIBURGS, Draudu un cerību lokā, 61.–62. lpp.
- ⁵ Ibidem, 80.–81. lpp.
- ⁶ Ibidem, 69. lpp.
- ⁷ Ibidem, 128. lpp.
- ⁸ Ibidem, 285. lpp.
- ⁹ Ibidem, 81.–82. lpp.
- ¹⁰ Ibidem, 298. lpp.